

І, нарешті, четверта ознака підстав, що розглядаються, полягає у тому, що їх перелік передбачений тільки законом і при цьому має вичерпний характер.

Тільки законодавцю в особі Верховної Ради України і тільки у формі закону надано право встановлювати перелік підстав для застосування зброї агентами виконавчої влади, в даному випадку, працівниками міліції. Це виключне право парламенту прямо випливає з положень ст.92 Конституції України, яка передбачає, що виключно законами України визначається організація та діяльність органів виконавчої влади, основи національної безпеки, організації Збройних Сил України та забезпечення громадського порядку, правового режиму державного кордону.

Тому перелік підстав для застосування працівниками міліції вогнепальної зброї, закріплених статтями 15 та 15¹ Закону України «Про міліцію» є вичерпним. Отже, ніякими іншими нормативно-правовими актами цей перелік не може бути ні встановлений, ні розширений, ні звужений.

Список літератури:

1. Баулин Ю.В. Обстоятельства, исключающее преступность деяния. Х., 1990.
2. Гомьен Д., Харрис Д., Зваак Л. Европейская конвенция о правах человека и Европейская Социальная Хартия. М., 1998.
3. УК Украины: Научно-практический комментарий. К., 1995.

Надійшла до редколегії 18.01.2000

А.Б. Блага, викладач каф. кримінального права та кримінології Ун-ту внутр. справ

ПРОГРАМИ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЖІНОК-ЗЛОЧИННИЦЬ: СВІТОВИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

Хоча останніми роками спостерігається помітна криміналізація жіночої половини населення України, кримінологічних досліджень з цієї теми дуже мало. Так, порівняно з 1992 р., коли було притягнуто до кримінальної відповідальності 29 тис. жінок, у 1996 р. – вдвічі більше (понад 59 тис.). Відповідно зросла і питома вага жіночої злочинності: з 14,1% до 17,5%.

У 1998 р. у дев'яти колоніях України відбували покарання 10268 жінок. Серед скоєних ними злочинів крадіжки складала біля 32%, умисні вбивства та тяжкі тілесні ушкодження – 23%, злочини, що пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин – 16%, грабежі і розбої – 11%, економічні злочини (розкрадання, хабарництво тощо) – 15%. Звертає на себе увагу агресивність жіночої частини злочинного середовища: 35 відсотків засуджених жінок покарані за агресивні (насильницькі) злочини. Такий стан речей потребує корінної перебудови пенітенціарної системи, яка повинна відповідати європейським і світовим стандартам і служити адаптації ув'язненого до нормальних умов людського життя. Невід'ємним елементом повинна стати система ресоціалізації після звільнення з місць ув'язнення. У сучас-

них умовах є тільки окремі елементи цієї системи (наприклад, адміністративний нагляд), але цілісного інституту, що забезпечує адаптацію звільненого до умов нормального життя на волі, поки не існує.

Домінуючими засобами повернення правопорушників у суспільство в європейській кримінології є: 1) модель виховного впливу 2) модель справедливості; 3) модель ресоціалізації.

Виховний вплив, спрямований на викорінювання соціально неприйнятної поведінки, здійснюється шляхом державного втручання за допомогою фахової підготовки, виховання у години дозвілля, індивідуальних або групових консультацій, а також різноманітних видів фізичної, психічної і соціальної терапії, медикаментозних методів, індивідуальної психотерапії і групової терапії. Обов'язковою умовою успішного проведення будь-якої психологічної обробки є не просто згода, але й активна участь і співпраця засудженого, який тим самим стає суб'єктом власного виховання.

Практика використання «общинної терапії» у США, що стабільно дає позитивні результати, нині є дуже поширеним методом впливу під час відбування покарання. Суть методу полягає в покладанні відповідальності за виправлення і ресоціалізацію не тільки на персонал, але й самих ув'язнених. При такому підході в'язниця постає динамічним і достатньо творчим інститутом суспільства, де ув'язнений є активним, шановним співробітником і може вплинути на будь-яке рішення, яке його стосується, а персонал охоче самостійно відповідальні дії. Самоврядування покликане не тільки відпрацювати демократичні принципи у взаємовідносинах, але і підвищувати самостійність, особисту відповідальність і самоповагу ув'язнених. З цією метою всі актуальні проблеми «общини» обговорюються при участі усіх службовців і засуджених, причому персонал повинний допомогти ув'язненим навчитися надавати допомогу самим собі і самостійно визначати свої задачі і шляхи їхнього вирішення [1, с.410-411].

Існуюча нормативна база і менталітет нашого суспільства припускають застосування аналогічних методів роботи з засудженими й в установах по виконанню покарання України. На аналогічних принципах (виховання в колективі і через колектив) будувалися відносини в колонії А.С. Макаренка, що дало у свій час позитивні результати в ресоціалізації малолітніх злочинців. Сьогодні недостатність державного фінансування і скорочення власної виробничої бази в місцях позбавлення волі змушують застосовувати директивні методи в управлінні для дотримання існуючих режимних вимог. Елементи «общинної терапії» намагаються використовувати різноманітні релігійні конфесії, які допускаються на територію установ по виконанню покарань (УВП), але у відриві від цілісної комплексної системи їхні зусилля виявляються малоефективними.

Вчинення жінкою злочину і відбування покарання включає психологічний захист – систему регуляторних механізмів, які сприяють усуненню або зведенню до мінімуму негативних переживань, пов'язаних із внутрішніми

або зовнішніми конфліктами, станом тривоги або дискомфорту [2, с.113]. При роботі з таким контингентом дуже ефективним методом виховного впливу є групова психотерапія, принцип якої полягає у досягненні змін у психофізичному стані групи і її членів силами самої групи. На першому етапі ставиться завдання подолання психологічних «бар'єрів» і дотримання встановлених правил поведінки. У результаті проведення другого курсу занять за допомогою більш глибокого впливу на емоційну сферу психіки у злочинниць відбувається формування почуттів, переживань і установок, які дозволяють припустити зміну їх ставлення до режимних вимог. Підготуванню засуджених до звільнення і життя на свободі присвячений третій етап занять.

Як відомо, найбільш ефективний вплив на особистість засуджених жінок виявляє використання взаємодії методів переконання і навіювання, що зачіпають різні сфери психіки: свідомості і несвідомого. Психотерапевтичним методом, що органічно поєднує у собі переконання і навіювання, виступає аутогенне тренування. В установах по виконанню покарань України, де проводилося наше дослідження (Чернігівська, Харківська обл.), психологи вже з 1990 р. використовують курс програми педагогічного аутотренінгу для засуджених жінок, що утримуються в місцях позбавлення волі, розроблений А.С. Новосоловою (м.Перм) [3].

Наступним методом виховного впливу на правопорушників, на якому б ми хотіли зупинитися, є заснований на біхевіористській теорії навчання метод модифікації поведінки. Його автор, Б.Ф. Скіннер, виходить із того, що людина вчиться на наслідках своїх дій, які тягнуть за собою або винагороду, або покарання. На його думку, поведінка закріплюється шляхом застосування заохочень і покарань, які вона викликає. Таким чином, навчання – це динамічне засвоєння умовних рефлексів. Вплив повинен бути націлений на те, щоб шляхом засвоєння певних розпоряджень звільнити поведінку від усього «поганого, старого» і навчити «новому, доброму». Допоміжним засобом служить система штрафів і заохочень, виражених у формі привілеїв і деяких зручностей [1, с.414].

Сутність медичного підходу складається в тому, щоб за допомогою медичного, спеціального психіатричного впливу коректувати поведінку правопорушника так довго, як це потрібно для його нормальної ресоціалізації. Засуджені жінки, які страждають алкоголізмом або наркоманією, за рішенням суду проходять обов'язковий курс лікування в місцях позбавлення волі, проте найчастіше існує необхідність продовження цього курсу і після звільнення.

Сучасні пенітенціарні системи, відмовившись від законодавчого закріплення мети перевиховання злочинців, наразі дещо скорочують обсяг використання зазначеної моделі виховного впливу. Це пов'язано з невисокою ефективністю цієї моделі. Крім того, покарання не повинно призводити до того, щоб злочинець перетворювався в об'єкт маніпуляцій. Тому на-

ступна модель реакції на злочинність – модель справедливості – спирається на класичну теорію злочинності (Ч. Беккарія, Дж. Говард).

Основним принципом даної моделі є ідея про те, що лише той може засвоїти норми легітимної поведінки, чиї права неухильно гарантуються і захищаються. Тому для більшості деліктів покарання повинно являти собою альтернативу простому позбавленню волі (але не спрямоване на «лікування» в умовах свободи). Так, дрібні правопорушення спричиняють арешт і утримання під вартою; злочини середньої тяжкості – одно- або багаторазове позбавлення вільного часу, грошові штрафи або відшкодування збитку потерпілому. Тяжкі злочини караються нетривалим позбавленням волі впродовж декількох місяців; реакція на дуже тяжкі злочини повинна полягати у позбавленні волі терміном від 18 місяців до 5 років. Ощадливість застосування покарання у вигляді позбавлення волі мотивується необхідністю скорочення соціальних, психологічних і економічних витрат, а також констатацією факту зростання в індустріальному суспільстві значущості свободи пересування. Тому покарання полягає вже в тому, що в людину позбавляють свободи пересування. Крім цього, за ув'язненими зберігаються всі конституційні і людські права, а уповноважені по нагляду за дотриманням прав людини (омбудсмени) і судді повинні стежити за тим, щоб поводження з ув'язненими було гуманним і законним [1, с.422-423].

З метою запобігання негативних наслідків позбавлення волі «реінтеграційний» підхід передбачає також максимально можливу гуманізацію умов відбування покарання, створення в пенітенціарних закладах «гуманного виправного середовища». Сюди входять комфортні побутові умови; гарантії особистої безпеки засудженого; створення невеличких в'язниць (на 300 чоловік); розселення засуджених в окремих блоках у межах однієї установи; забезпечення їх якісно здоровим харчуванням, кваліфікованою медичною допомогою; чітка організація режиму; доброзичливе і зацікавлене ставлення співробітників до засудженого; позитивний соціально-психологічний клімат в установах [4, с.120].

У результаті проведених західними вченими досліджень з'ясувалося, що більшість програм, які, здавалося б, повинні були сприяти реабілітації ув'язнених, насправді дуже мало впливали на їх поведінку після виходу з в'язниці. Це підтверджує дуже справедливе твердження, що примусово реабілітувати людину неможливо. Переміни можуть йти тільки від неї самої, і тільки якщо вона захоче змінитися. А в'язниця повинна намагатися, щоб ув'язнений виправився, і допомагати людям самим реабілітувати себе [5, с.30]. Тому, через неефективність і протиріччя конституційним вимогам, примусова терапія і вплив у місцях позбавлення волі заборонені. Проте добровільна згода на вплив заохочується. Це стосується, наприклад, суспільно корисної праці, загальноосвітнього і фахового навчання, соціального і релігійно-морального виховання, лікування від наркоманії й алкоголізму, психологічної і психотерапевтичної допомоги.

У останній моделі – моделі соціальної реабілітації – основним є положення про те, що злочинця надзвичайно тяжко ресоціалізувати, відірвавши від зовнішнього середовища. У результаті тривалої ізоляції жінка позбавляється можливості бути об'єктом позитивного впливу з боку суспільства, родичів, близьких людей, соціальних служб, добродійних і релігійних організацій. Тому особлива увага тут спрямована на виправлення і поліпшення людських взаємовідносин, роблячи їх різнобічними і тривалими. Керуючись вимогами Європейських стандартів утримання ув'язнених, відносно всіх засуджених проводяться заходи, спрямовані на надання їм допомоги в поверненні до суспільства, сімейного життя і роботи після їхнього звільнення [6, с.21].

Налагодження правопорушницею відносин із своєю сім'єю, школою (якщо мова йде про підлітка), із сусідами, із трудовим колективом значною мірою залучає тим самим до участі в процесі некарального впливу і суспільство.

Як відомо, після виходу з місць позбавлення волі до жінок чіпляється «ярлик» злочинниці, що спричиняє негативне ставлення до неї в суспільстві і знижує самооцінку часом аж до статусу неповноцінності. Тому особливість коригуючого впливу на жіночу психіку і поведінку виявляється у розкритті нових шляхів для самоствердження і самовираження за допомогою розвитку всього позитивного, що є в даній особистості. З цією метою при роботі з засудженою потрібно впливати на позитивні риси в структурі її особистості, які можна виявити в особливостях поведінки, пов'язаних із такою біопсихічною властивістю, як врівноваженість типу нервової системи (темперамент), або, наприклад, у значному інтелектуальному розвитку, витонченості емоційно-почуттєвої сфери, сильних волевових рисах. Позитивне здебільшого можна виявити в розвиненості, збереженні соціального досвіду, фахових і загальнокультурних знань, умінь, корисних навичок [7, с.12].

Досвідчені начальники відділень із цією метою звертають увагу на здібності засудженої (творчі, організаторські тощо) для того, щоб підібрати їй відповідне заняття (приміром, участь у художній самодіяльності, благоустрій території, робота в активі відділення).

Як раніше уже зазначалося, більшість засуджених жінок після відбування покарання достатньо легко вливаються в життєдіяльність суспільства, чому, безумовно, сприяють правильно поставлена виховно-психологічна робота в колонії, а також позитивний вплив сім'ї, дітей. Проте в ряді випадків процес ресоціалізації значно ускладнюється (а іноді і взагалі не дає позитивних результатів). Звичайно, зустрічаються особистості, стійко орієнтовані на вчинення злочинів, які не збираються припинити злочинного промислу після звільнення. Найчастіше ж це пов'язане з відсутністю житла, професії, соціально корисних навичок, позитивного морального впливу.

Для надання освітньої, соціальної, медичної, фінансової допомоги засудженим в індустріальних країнах існує мережа перехідних установ і соціальних інститутів, до яких входять спеціалізовані центри підготовки до звільнення.

льнення, центри соціальної адаптації, соціальні будинки-інтернати, притулки для осіб, що не мають соціальних зв'язків, родичів або місця проживання. З метою недопущення соціального вилучення колишніх засуджених із життя суспільства створені відповідні соціальні служби (патронажні, пробації), що здійснюють соціальний захист звільнених із місць позбавлення волі, їхню психологічну підтримку і допомогу у вирішенні проблем, із якими вони неминуче зустрічаються, розвивають навички подолання труднощів і самопомоги.

Так, злочинниці, які не становлять значної небезпеки для суспільства, засуджуються до пробації. Вона передбачає нагляд (20-30 контактів із спеціальними службами протягом місяця), зобов'язання засудженої відшкодувати збиток жертві, оплатити вартість здійснюваного за нею контролю, виконувати визначені суспільні роботи, періодично проходити тестування на наркотики і продовжувати навчання або роботу на постійній основі.

Засуджені, що перебувають під домашнім арештом з електронним контролем, можуть ходити на роботу, у магазин, поліклініку тощо. Вони зобов'язані повертатися додому до визначеного часу. На руку і ногу засудженої вдягаються браслети з передавачами розміром із пачку сигарет, передані ними сигнали надходять через домашній телефон засудженої на контрольний пункт і дозволяють контролювати місцезнаходження піднаглядної [8, с.236–237].

Заступництво до арештантів і «вихідців» із тюрем – патронат – сягає корінням у Америку кінця XVIII ст. Широкого застосування патронат набув і в Україні, у 1913 р. на території сучасної України діяли 22 товариства патронажу. Відновлення цього напрямку діяльності з урахуванням практики минулого і доробок сьогодення могло б зробити свій внесок у справу повернення правопорушниць у суспільство.

Жіночий рух, який діє дуже активно за кордоном, і тільки набирає оберти в нашій країні, також може виявити позитивний вплив на ресоціалізацію жінок-злочинниць. Хоча слід підкреслити, що нині жодна з українських жіночих організацій цілеспрямовано не працює в напрямку ресоціалізації жінок, які відбули покарання у вигляді позбавлення волі.

Таким чином, необхідна розробка і реалізація державної комплексної програми попередження жіночої злочинності з урахуванням саме комплексного підходу до профілактики жіночої злочинності, який передбачає об'єднання зусиль органів внутрішніх справ, інших державних і громадських організацій. Звичайно, це потребує значних матеріальних витрат, але вони того варті, оскільки стан жіночої злочинності традиційно є показником морального здоров'я суспільства.

Список літератури:

1. Шнайдер Г. Криминология. М., 1994.
2. Краткий психологический словарь. Ростов-на-Дону, 1998.
3. Новоселова А.С. Организация нравственного самовоспитания осужденных в условиях ИТУ и ВТК с учетом уровня их готовности. Пермь, 1986.

4. Беца О.В. Реалізація ідей соціальної реабілітації засуджених у зарубіжній пенітенціарії // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. 1996. №1. 5. Вивьен Стерн. Грех против будущего. Тюремное заключение в мире. М., 1998. 6. Європейські стандарти утримання в'язнів. Ст.87. Х., 1998. 7. Синьов В.М., Кривуша В.І. Організація роботи з ресоціалізації засуджених в умовах виховно-трудова колоній// Соціальна реабілітація неповнолітніх, які повернулися з місць позбавлення волі, у соціальних службах для молоді. К., 1995. 8. Иншаков С.М. Зарубежная криминология. М., 1997.

Надійшла до редколегії 06.01.2000

Ю.А. Вансва, викладач каф. кримінального права та криминології Ун-ту внутр. справ

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ ПРИ НАЯВНОСТІ ПОМИАКИ

Щодня в Україні скоюються сотні різноманітних злочинів, що досягають на ті чи інші суспільні відносини. Одні з цих діянь мають явно протиправний характер (вбивство, зґвалтування), із приводу інших ми можемо сказати, що вони протизаконні, тільки тоді, коли вивчимо їхню суть, засоби, за допомогою яких злочинні задуми були виконані (шахрайство, розтрата). Одні з них містять простий склад злочину, у той же час інші відбуваються при наявності обтяжуючих або пом'якшуючих провину обставин. Працівники ж правоохоронних органів повинні вирішити питання про кваліфікацію діяння, якій статті КК України або якій її частині відповідає та або інша дія або бездіяльність.

Кваліфікувати злочин – це значить встановити в поведженні людини ознаки певного складу злочину, передбаченого кримінальним законом.

У кримінальному праві України діє принцип суб'єктивного ставлення, закріплений у ст.3 КК, яка стверджує, що кримінальній відповідальності і покаранню підлягає тільки особа, винна у вчиненні злочину, тобто яка умисно або з необережності вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння.

При встановленні ознак суб'єктивної сторони складу злочину найбільші труднощі виникають при установленні форми провини. Особливо у випадках, коли суб'єкт припускається помилки щодо фактичних або юридичних обставин скоєного діяння. У теорії кримінального права прийнято виділяти юридичну і фактичну помилки.

У свою чергу юридична помилка (помилка в праві) має такі підвиди: 1) уявний злочин; 2) помилка, протилежна першій (особа не вважає свої дії злочинними); 3) помилка в кваліфікації, виді та розмірі покарання.

Уявний злочин, тобто уявлення особи про своє діяння як злочинне в ситуації, коли воно кримінальним законом не передбачене як таке, не має ніякого впливу на кваліфікацію. Помилка в кваліфікації, виді та розмірі покарання також байдужа при визначенні винності суб'єкта, який учинив злочин.

Свої особливості має помилка, при якій особа не вважає свої дії злочинними. У даному випадку діє принцип – незнання закону не звільняє від